

Válságban van-e a kantianizmus?

A mi korunk válságok kora. Nemzetek, emberek kerülnek egyik napról a másikra válságba. Hol itt, hol ott fordul az események gyorsan pergő forgatagában válságosra a helyzet. Eszmék, gondolatok, szenteknek hitt valóságok is gyakorta sodortatnak váratlanul bele a válság fenyegető örvényébe. Lét és nemlét ma nem merev, egymástól távolálló, szónokias valóságok, mert hiszen a gyakorlatban nagyon közel kerültek egymáshoz. Hatalmak, szépségek egyik pererről a másikra semmisülnek meg. Bizony nincs állandósága manapság az életünknek! Szellemiségünk, gondolkodásunk ha éppen válságba nem jutott is, mindenesetre maga is hatása alatt áll az idők mindent mozgásba, változásba hozó természetének.

Igy nem minden ok nélkül merülhet fel az a kérdés is: vajjon Kant szelleme és gondolkozása, amely másfél század óta uralja szellemi életünket, irányt szabva nemcsak a filozófiában, hanem általában a szellemtudományok terén is, nem került-e válságba? vajjon a Kant nyomán haladó és sokszor ellentétes irányokra szakadó kantianizmus a mai idők sodrában nem érett-e meg a felszámolásra?

Bucsay Mihály egyszerűen igennel felelt ezekre a kérdésekre, amikor „A kantianizmus válsága“ című cikkében¹ megkongatta a lélekharangot a kantianizmus felett. Mert ha a címben még csak a kantianizmus válságáról beszél is, cikke folyamán már jóval tovább megy, sőt egyhelyt egyenest olyan állítást kockáztat meg, hogy hazánkban lehet ugyan még „ma is élő irány az újkantianizmus... Szülőföldjén azonban, Németországban, határozottan letűntnek nevezhető“ (28. o.). De nemcsak az újkantianizmusról van ilyen véleménnyel. Általában ugyanez az ítélete magának Kantnak érdeméről és munkásságáról is. Abból az alapelvből indulva ki ugyanis, „hogy Kant rendszere elválaszthatatlanul össze van fonódva korabeli, de azóta elavult szaktudományi alkatelemekkel“, (30. o.), hajlandó pálcát törni az

¹ Megjelent az Athenaeum 1942. I. 25–36. o., s különlenyomatban is.

egész kritícizmus felett, azt belső ellentmondásokkal, a pszichológiai érzék hiányával, egyoldalúsággal és ebből fakadó szüklátóköriúséggel vádolva.

Meg kell vallanunk, hogy ezeket a régi idő óta hangoztatott, de kellőleg sohasem igazolt vádakát Bucsay széles meggyőződéssel tárgyalja. Éppenezért csak sajnálni lehet, hogy bíráló megjegyzéseinek végén egyébként komoly elmélkedésen alapuló cikkéhez nem éppen illő hangnembe csap át, amikor azt írja, hogy ma már elképzelhetetlen „a filozófiai kutatásnak egy bármilyen tiszteletreméltó rendszerhez rögzítése és ami ezzel jár, néhány dogma, vagy dogmatikus szemléleti mód elviselhetetlen kényuralma“; mintha bizony Kant valamikor is kényuralomra törekedett volna a lelkek felett, türelmetlen zsarnokként kényszerítve rá mindenkire a maga álláspontját; holott éppen ő volt az úgynevezett „dogmatikus szemléleti mód“ legnagyobb ellensége. Ugyanilyen túlzás eredménye Bucsaynak az előbbi megnyilatkozást követő ama fölényes kijelentése is, amely szerint: „Nem ismeri ... a ma filozófiája azt az arrogáns szerepet sem, amelyet a kritícizmus „az énnék juttatott“ (36. o.), mintha bizony Kantnál olyan „arrogans“ módon jutott volna érvényre az Én szerepe világa kialakításában, megteremtésében.

Ilyen kijelentésekre tekintettel Bucsay fejtegetéseihez jobban illett volna címül: A kantianizmus alkonya, vagy egyenest: A kantianizmus végórái; mert hiszen az egész fejtegetés iránya effelé hajlik. Bucsay egyszersmindenkorra el akarja temetni azt a szellemi irányt, amely a Kant nevéhez fűződik. De el akar ő temetni minden komoly, elveken felépülő filozófiai konstrukciót is egy olyan gyakorlati irányú „új filozófia“ kedvéért, amely — sokat sejtető szavai szerint — „igen közel áll a mindennapi, álláspontmentes emberi magatartáshoz“, s amely „így a legbővebben meríthet a mindennapi tapasztalásból, a közkeletű szókinszből“ (36. o.). Világosan nem látja az ember, éppen, hogy Bucsay voltaképpen mire gondol ezzel, de valahogy úgy látszik, hogy elragadtatva a biológia és lélektan nagyfokú eredményeitől, tárgyaiban elmerülő rész kutatásaitól, ő ellensége minden szintézisre törekvésnek, egységes nézőpontú összefoglalásnak, szóval a szellem úgynevezett spekulatív hajlamának és természetének, ami pedig éppen minden komoly filozófia éltető eleme.

Tekintettel a szellem összefoglalásokra, rendszerezésekre törő természetére én nem látom olyan nagy veszélyben korántsem a kanti filozófiát, helyesebben a kanti filozófiai törekvéseket és indításokat, amelyek éppen e téren jelöltek

ki maradandó irányt, illetőleg éppen e téren raktak le maradandó alapokat minden effajta törekvés számára.

Mégis hogy a címünkben feltett kérdésre világos feletet kaphassunk, nem árt bizonyos distinkciót végeznünk a kantianizmus elnevezést illetően, e fogalom jelentőségét gondosan elhatárolva. Aki ugyanis jól distingvál, félig már meg is oldotta feladatát.

Akár ezt írjuk ugyanis: A kantianizmus válsága; akár kérdés alakjában fogalmazzuk ekként: Válságban van-e a kantianizmus? — a címek ilyenformán nem eléggé világosak és határozottak, sőt még félreértésekre is okot adnak a kantianizmus szónak kettős értelme miatt. A kantianizmus szó jelöli ugyanis egyfelől magának a kanti filozófiának a *lényegét*, Kant filozófiai törekvéseinek irányát és eredményét, másfelől azonban jelöli azt a máig tartó *szellemi irányzatot* is, amely kanti alapokon, vagy kanti ösztönzések nyomán látja biztosítottnak a filozófia komoly munkálását. Ez utóbbi értelmezés szerint a kantianizmus magába öleli a filozófia minden munkását, aki nem restelli megvallani, hogy indításokat vett Kant filozófiájának gazdag kincsházából.

Ha most már Kantot magát és gondolkozását nem féltjük is attól, hogy valaha is válságba kerülhet az idők folyamán, azt viszont egész természetesnek tartjuk, hogy a kanti filozófia mások által való értelmezése és a kantianizmus, mint irányzat *kerülhet* komoly válságba. Az ú. n. újkantianizmus is egy válságból, az előző irányzat magyarázatának elégtelenségéből született meg, és ez az irányzat maga is kerülhet aztán válságba, hogy új és más, esetleg jobb és hűbb értelmezéseknek adjon helyet. De mégha elfogadnók is, hogy az újkantianizmus valóban válságba jutott, ez korántsem jelenti magának a kanti filozófiának a válságát.

Mert a Hegel példája mutatja ugyan legjobban, de egészen világosan beszél erről a kanti filozófia sorsa és története is, hogy milyen végletekbe sodródhatik, és milyen ellentétes nézeteknek lehet kiindulópontja egy és ugyanazon filozófiai rendszer. Elég e tekintetben ha utalunk rá, hogy pl. realiztikus és idealisztikus irányzatok egyaránt büszkén hivatkoznak Kantra, mint mesterükre. És ha végignézzük az u. n. kantianusok táborát, szinte megdöbbenünk, hogy milyen ellentétes felfogásoknak lehet gyűjtőneve e kis cimke: kantianus, Adickes éppúgy kantianus, mint Windelband, mégis milyen elhatározóan másként látják és értékelik Kant érdemét és eredményeit! Vagy gondoljunk nálunk is a harcokra, amelyek a mult század fordulóján nálunk is tűzbe hozták a lelkeket, különbözőképpen magyarázva a kanti filozófia lényegét.

Ezekre tekintettel bizonyos óvatosságra van szükség már magának a kantianizmus szónak értelmezését illetően is. Semmiképpen sem lehet ezt olyan egyszerűen elintézni, mint Révay József vélte, aki a kantinizmusról² szólva minden aggály nélkül mondja, hogy „ebbe a fogalomba magának Kantnak filozófiáján felül a követőie is beletartozik“, azon egyszerű oknál fogva, hogy „a kanti alapokból nyilván az bontakozhatott ki, a mi potencialiter eredetileg benne volt“ (293. o). Sajnos a kantianizmus, mint irányzat, nem ilyen szerves egység. Sajnos a magyarázók nem mindig azt fejtették tovább, ami a kanti filozófiában potentialiter magában is benne volt. Sőt éppen értelmezéseikben sokszor messze kalandoztak el az alapoktól, s a félreértések és helytelen magyarázások miatt nem egyszer éppen ők maguk keverték indokolatlanul rossz hírbe magát a kanti filozófiát is. Nyugodtan el lehet mondanunk, hogy az a sok ellenvetés és megrogzött balhiedelem, ami a kanti filozófiával sokszor még ma is kapcsolatos, legtöbbször egy-egy kantianus számlájára írható. Hogy egyebet ne mondjak: a *Ding an sich*nek oly sokféle és oly erőszakolt magyarázata legnagyobbbrészt a kantianusok túlbuzgóságának eredménye, akik olyan kimondottan nagy buzgalommal láttak hozzá, hogy a kanti filozófiának ezt az úgynevezett *botránykövét* lehetőleg szalonképessé tegyék. E tekintetben nem kivétel a Schopenhauer kézenfekvő, de amellet egészen helytelen értelmezése sem, aki a nagy ismeretlenben, a tapasztalati tárgyak mögött meglapuló *Ding an sich*ben az ösztönt és az akaratot vélte felfedezni.

Bizony mi magunk is valljuk, hogy a kantianizmus, mint Kant-magyarázat gyakorta jutott csődbe, gyakorta jutott zsákuczába, ilyenformán gyakorta került válságba is.

Más a helyzet azonban Kant tanával, a *tulajdonképpeni* kantianizmussal kapcsolatban. Hiszen éppen azért, mert Kant indításaira szüksége volt a mindenkori filozófiának, egyes Kant-magyarázatok csődje után nyomban újabb törekvések jelentkeztek, amelyek aztán Kant szellemétől táplálva szilárd támpontul szolgáltak a további kutatáshoz. És ennek nyomán *ma már ott tartunk, hogy Kant szellemi nagyságát tisztább fényben látjuk, mint a közvetlen utána jövő nemzedékek. A komoly kutatás ugyanis egyre több kérget hánt le róla, amibe az utódok burkolták a kanti filozófia igazi arculatát, minek kapcsán egyre igazabb képet kapunk magáról Kantról és törekvéseiről. Valóban úgy tör-*

² L. A Magyar Filozófiai Társaság 1941 márc. 4-i vitaülésén e címen tartott bevezető előadását. Közölte az Athenaeum, 1941. III. 284—298. o.

tént, miként ezt Kant maga írta 1797-ben: „Csak száz év múlva fogják írásaimat igazán megérteni, és akkor újra fogják tanulmányozni könyveimet és el fogják ismerni azokat“.³

Azt nem állítjuk ugyan, hogy *egyes* tévedések nincsenek Kant munkáiban, de ezek jórészt kora tudományos álláspontjának következményei. Ő is korának gyermeke volt, és így osztozott kora tudományosságának akkori fejlettsége folytán egyes hibákban is. Hogy lélekértelmezése bizonyos mértékig mehanisztikus, azaz a szétdaraboló asszociációs magyarázaton alapuló, ez mindenesetre hibájául rovandó fel, bár ez is egyben korának hibája volt, de azért hallunk manapság már egészen jogosan olyan hangokat is, hogy pszichológusnak sem volt ez a nagy szellem egészen olyan rossz, mint ahogy régebben feltűntetni szerették.

Gondolkodásának tisztább átértése ma már lehetővé teszi, hogy *egységében* nézzük vállalkozását, és így az egészben fel tudjuk oldani azokat a látszólagos ellenmondásokat is, amelyeket egyes részek önkényes kiszakítása révén túlságosan kiéleztek az előző korok. Még a hírhedté vált Ding an sich fogalma sem olyan ijesztő rém számunkra ma már, mint amilyennek a múlt században kikiáltották a magyarázók. Kant realizisztikus érzékének megnyilatkozását látjuk abban, anélkül, hogy az valójában kirína az egész alap gondolatból.

Hogy „egyes helyeken minden filozófiai előadást meg lehet csípkedni (mert az nem léphet fel olyan vértzetten, mint a matematikai), anélkül, hogy ezáltal a rendszer felépítése és tagoltsága, egységként tekintve, a legkevésbé is veszélyben forogna“ — ezt Kant maga állapította meg a Tiszta ész kritikájának második kiadásához írt előszavában. Ennél szerencsésebben ma sem fogalmazhatnók meg a kanti filozófiához való viszonyunkat. Nem szentírás az a számunkra, amelynek minden kis apró részlete kötelezne bennünket; de viszont maga az egész állásfoglalás: a kritikai állásfoglalás magával az ismerő szellemmel szemben, annyira mai és annyira modern, s egyben annyira alapvető minden szintézisre törő filozófiai megmozdulás számára, hogy azt *elvül* elfogadni mindannyiunk kötelessége. Mert úgy igaz ez, amint Tankó Béla nagyon szerencsésen állapította meg Kant születésének 200 éves fordulóján mondott emlékbeszédjében: „Nem egy rendszer megszövése a kriticizmus romlathatatlan része, hanem egy önmagát folyton megújító s így

³ Idézi Messer Kant összes műveinek háromkötetes kiadásához írt előszavában (S. XLIV.).

örök hatékonyságát biztosító elv öntudatosítása⁴. Ilyen alapon nem egészen hangulatkeltés az sem, s nem pusztá szóno-
kias hangnem csupán, amit *Noszlopi László* a Magyar Filo-
zófiai Társaság előbb említett vitaülésén így fogalmazott
meg: „Bizonyos fokig Kant óta minden filozófiai gondolat
kantianusnak mondható“ (301. o.), annyira benne gyökerezik
a mai filozófia a Kant által megindított szellemi áramlatban.

Kant maga állott legtávolabb tőle, hogy a kriticizmus-
ban megfellebbezhetetlen és örök időkre zárt rendszert lás-
son, aminthogy a Tiszta ész kritikájában nem is szívesen,
csak bizonyos fenntartással használja munkásságával kap-
csolatban a szisztéma, a rendszer kifejezést; sokkal inkább
kutató elvet akart adni, amelynek segítségével az emberek
tanuljanak meg maguk is filozofálni. Már az 1765/66. iskolai
év elején előadásainak meghirdetése alkalmával (Nachricht
von der Einrichtung seiner Vorlesungen 1765—1766) azt a
helyes elvet vallja, hogy az ifjú „ne *gondolatokat* tanuljon
(t. i. a filozófiában), hanem tanuljon meg *gondolkozni*: az
ifjút ugyanis nem *vinni*, hanem *vezetni* kell, ha az ember
azt akarja, hogy később képes legyen a maga lábán járni“. Helytelenül
gondolkozik tehát, aki azt hiszi, hogy majd
tőle „*filozófiát* fog *tanulni*, holott ez lehetetlen; neki ugyanis
filozofálni kell *megtanulnia*“. Álláspontja később sem vál-
tozott. A Tiszta ész kritikájának befejező részében, a mód-
szertan harmadik főrészében szintén erre a gondolatra tér
vissza: „filozófiát sohasem lehet tanulni — mint írja —,
hanem . . . legfőlebb csak *filozofálni* lehet tanulni . . . azaz
az észtehetséget lehet gyakorolni általános elveinek követé-
sében bizonyos meglevő kísérleteken“. Ezért mondja nagy
szerényen, amikor a módszertan negyedik főrészében vissza-
pillant a munkára, melyet kritikájával végzett: „szememben
természetesen épületnek tetszik az ugyan, de csak romok-
ban“. Felszólítja ennek megfelelően az olvasót, akinek volt
türelme hozzá, hogy társaságában végigvándoroljon a tiszta
ész egész birodalmán: az ő vizsgálódásaihoz adja hozzá az
olvasó is a sajátját, hogy aztán „az ösvény országúttá vál-
jék“. Kell-e ennél elfogulatlanabb álláspont, emelkedettebb
felfogás?! Láttá-e tisztábban valaha is filozófus a saját
érdemét, de egyben a mások által továbbfolytatás szüksé-
gességét?

E felhívás ugyanis a mindenkori olvasóhoz szól. Mert
a munkában, amelyet Kant oly sikerrel kezdett meg, a szel-
lem kincseinek feltárásában, megállani nem lehet. És hogy
Kant óta az ösvény tényleg országúttá válhatott, hogy

⁴ Prot. Szemle 1924. 269. o.

egyre tisztább betekintést nyerhettünk a szellem világába, ez Kantnak hervadhatatlan érdeme.

Ő valóban megtanította a német népet filozofálni. Tanítványai és tanítványai által csakúgy, mint ellenfelei által a német filozófia virágkorát varázsolta elő, a német filozófia sohanemlátott fellendülését hozva létre az egymást követő nagyszerű rendszerekben. Szinte a görögség nagy rendszeralkotóinak teremtő kora újult fel pompázó gazdagságban német talajon. E tekintetben Kant jelentőségét és érdemét kellőképpen mégcsak értékelni sem lehet. Nagy kérdés ugyanis, hogy milyen irányt vett volna nemcsak a német, de az egész európai filozófia az ő iránytmutató alapvetése, biztos problemakitzése nélkül?

Mert Kant nemcsak a saját népét, hanem a többi népet is megtanította filozofálni, nem utolsó helyen éppen a mi magyar népünket is. Hiszen a mai fejlett és egyre gazdagabban fejlődő magyar filozófia is Kantnak és a Kant indításainak köszönhet legtöbbit. Hogy mást ne is említsünk: büszkeségünk, a nagy rendszeralkotó Böhm Károly nemcsak az elvet nyerte tőle, de sok tekintetben a kivitel eszközeit is tőle kapta a saját teremtő munkásságához.

Kantnak évtizedekig tartó elmélyedő gondolkodásra volt szüksége ahhoz, hogy az emberi szellem tudományalkotó tevékenységeinek szálait kibogozza, hogy világosan lássa és felmutassa az emberi ész teljesítő képességét, valamint annak határait. Neki hosszú évek kellettek, hogy a tér és idő idealitását, szemléleti forma-jellegét megértse és bizonyítsa. Nekünk pedig ma már mindezek a legtermészetesebb dolgoknak látszanak. Talán éppen ezért mennek el egyszerűen értetlenül teljesítménye mellett néhányan, mert nem *korából* igyekeznek őt és vívmányait megérteni, hanem, hálátlan módon, a mai fejlettségből kiindulva kisebbítik érdemét és eredményeit, nem gondolván arra, hogy apját tagadja meg a fiú ha nem látja be: honnan jött, és ereje, fejlettsége kitől eredt?

Kant nem hiába köszöntött be kritikájához irt előszavában olyan nagy öntudattal, semmisnek jelentvén ki az egész addigi metafizikai tevékenykedést. Nem hiába állította, hogy új utat nyit a metafizikai elmékedések számára azáltal, hogy a transcendens régiókba tévedt és ott nagyszerűt alkotni akaró szellemet visszavezette az egyedül biztos talajhoz: saját magához, azt tűzvén ki feladatául, hogy ismerje meg igazán saját magát, egész *a priori* valóját, mert így meg tud oldani majd minden kérdést, amely földön-égen adódhatik számára. Nem hiába „hizelgett“ magának azzal, hogy „ment tudott maradni minden tévedéstől, mely eddig az észt... önmagával meghasonlásba vitte“. Nem hiába volt

ilyen öntudattal, mert hiszen az emberi szellem képességeinek kritikai megvizsgálásával és a határkérdések (az ész illetékességének elhatárolása az ismerés tekintetében) gondos elemzésével nemcsak az ismeretelmélet számára nyújtott biztos alapot, megjelölvén pontosan a tennivalókat, hanem egyben biztos útmutatást adott a filozófia minden egyes tudományága számára is.

Erre gondolva fejezte ki ama reményét egy alkalmi vitairatában (Verkündigung des nahen Abschlusses eines Tractats zum ewigen Frieden in der Philosophie, melyet Schlossernek, Goethe sógorának misztikus irányú filozófiája ellen írt 1796-ban), hogy a kritikai filozófia „örök békére nyit kilátást a filozófusok között“, nem azáltal, hogy elnémít vaskényszerrel minden ellenvéleményt, hanem azáltal, hogy biztos és hatásos fegyvert ad minden filozófus kezébe azok ellen, akik a régi nyomokon haladva úznak metafizikát, azaz „a jelenségeket fonák módon összecserélik magukkal a dolgokkal“. És Kant nem hiába tekintette iránytadóknak kritikai vizsgálódása eredményeit minden idők filozófiája számára. Valójában úgy vagyunk vele: manapság nem szabad, sőt nem is lehet más alapokon és más szellemben nyulni a filozófia, különösképpen pedig az ismeretelmélet problematikájához, ha komoly eredményre akarunk jutni, mint a beható vizsgálatok eredményeképpen az új metafizika egyre gazdagabbnak és hatalmasabbnak ismerte fel a szellem világát magát. Beláttuk, hogy nem lettünk szegényebbek vele, hogy lemondtunk a transcendens világ megismeréséről, mert egyre gazdagabbnak és egyre kibányászhatatlanabbnak tárult elénk mélységben a szellem világa, nagyobb megértésre vezetve magukat a transcendens tényeket illetően is.

Érvényes ugyan ez a megállapítás többé-kevésbbé minden nagy filozófusra, akinek szelleméből hálásan táplálkozik az utókor, de elsősorban éppen Kantra nézve érvényes ez, akinek egyszersmindenkorra sikerült megoldani az ész vitáját saját magával a régi metafizikai kérdéseket illetően. Kant kritikája kétségtelenül a régi metafizika halála. De a halálból itt is élet támadt: A szellem új nyomokon indult el, s a beható vizsgálatok eredményeképpen az új metafizika egyre gazdagabbnak és hatalmasabbnak ismerte fel a szellem világát magát. Beláttuk, hogy nem lettünk szegényebbek vele, hogy lemondtunk a transcendens világ megismeréséről, mert egyre gazdagabbnak és egyre kibányászhatatlanabbnak tárult elénk mélységben a szellem világa, nagyobb megértésre vezetve magukat a transcendens tényeket illetően is.

Mai tudományos életünk oly sok látható szálon kapcsolódik Kanthoz, — nem is szólva azokról a szájakról, amelyeknél a Kanttal való kapcsolat szinte már fel sem ismerhető, de amelyek végeredményében szintén hozzá vezetnek vissza —, hogy őt eltemetni, ő felette napirendre térni valóban nagyon korai volna. A tudományok mezején ma olyan

erős öntudattal vizsgálódó szellem nem szabad hogy felejtse: igazi nagykorúsága voltaképpen Kanttal kezdődik. Kritikái nélkül nemcsak szegényebb maradt volna a filozófia, hanem éppen a lendítő kerék hiányzott volna a nagyarányú újabbkori fejlődéshez.

A kantianusok értelmezésükkel egyszer-egyszer megcsúfolhatták és meg is csúfolták mesterüket, de Kant maga ma is szilárd alap, biztos kalauz a szellem nagy harcában, melyet saját magával folytat mind tisztább megértés, mind átfogóbb ismeret, mind világosabb látás céljából. Mert a feladat örök: az ember sohasem nyughatik meg azon a szellemi magasságon, melyet már elért. Folyton előre visz a szellem útja, és haladásában tisztán kell hogy lássa az ember a célt, de egyben a lehetőségeket is, úgy amint azokat már Kant megállapította.

Horkay László.